

Kulturális-közéleti havilap, harminckilencedik évfolyam

2013 június Esszé

Révész Sándor: A zsidó zongora

„Én mint tanítónő eddig is nagy hiányát éreztem e hangszernek dalok és más egyebek betanításánál, de fizetésemből nem állt módomban venni. Ezért kérem, hogy az általuk lefoglalt volt zsidó zongorából részemre juttatni szíveskedjenek. Ha lehetne – úgy a Bocskai u. 11. szám alatt levő F. E. zongoráját kérném. Szíves jóindulatukba bízva maradok...” (1944. december 7-én kelt kérelem, amely Ungváry Krisztián itt tárgyalt könyvének 590. oldalán olvasható)

Mennyire életszerű volt, aminek a legszörnyűbb következményei lettek! Erre a nagyon fontos és nyomasztó igazságra vezet rá minket Ungváry Krisztián új könyve (*A Horthy-rendszer mérlege, diszkrimináció, szociálpolitika és antiszemitizmus Magyarországon 1919–1944, Jelenkor Kiadó, 2013, 654 oldal*). Ennek megjelenése után nem lehet úgy gondolkodni Magyarországon és népe sorsáról, mint előtte. Ez a könyv – a szerzőre jellemző megalkuvás nélküli tényisztelet, normatartás és a történelem aktuálpolitikai hasznosításától való szabadság – kellett ahhoz, hogy összeálljon a kép és megmutatkozzék a sokkoló igazság: mennyire magától értetődik, hogy a tragikusan fölhalmozódó társadalmi feszültségek a Horthy-korszakban a zsidók ellen fordultak. Hogy elementáris igény mutatkozott az egyre radikálisabb zsidóellenes intézkedésekre. Mennyire logikus, hogy így történt. Mennyire nem lett volna logikus, ha másképp történt volna. S mennyire nincs ennek köze semmiféle sajátosan „magyar karakterhez” avagy mentalitáshoz.

Két tényező összegződött ebben a történelmi sorsban. Egy: nem alakult ki olyan kapitalizmus Magyarországon, amely az ország népének, polgárságának, elitjének és értelmiségének jövőt, távlatot, a társadalmi feszültségek oldásának, a tömegnyomor enyhítésének lehetőségét ígerte volna. Kettő: mélyen benne voltunk még az európai történelemnek abban a nacionalista korszakában, amikor természetes volt az ország, a nép sorsát nemzeti-etnikai közösségek harcához kötni, Magyarországot a magyarok országának tudni, illetve azzá tenni, s ehhez a harchoz a közelmúlt nemzeti szentjeihez és szentségeihez, Petőfihez, Kossuthhoz, '48-hoz kötődő, megkérdőjelezhetetlen pátoz, hagyomány kapcsolódott. Az első tényezőből következett a javak, a pozíciók, a tudás, a lehetőségek újraosztásának elemi igénye, a másodikból pedig az, hogy ez az igény a származásra tekintve nem semleges, nem „szívak”, hanem ellenkezőleg, nagyon is „színérzékeny” lesz, s ebből következően össze fogja roppantani az állampolgári jogegyenlőség elvét s mindent, ami ahhoz kötődik.

Ez a kép fölöttébb egyszerűnek tűnik, mégis nagyon újszerűnek hat. Azért, mert valóban új. A pártállamban a magyarországi antiszemitizmus antikapitalista összetevőjéről, szociális töltéséről egyáltalán nem lehetett beszélni. Hiába halmozott föl ebben a témakörben a pártállam évtizedeiben sok történész sok ismeretet, a nyilvánosság nem kapott rá esélyt, hogy a történések logikáját átlássa. A pártállami történelemfölfogás szerint az antiszemitizmusnak a kapitalizmusból és nem az antikapitalizmusból kellett következnie. A javak radikális

újraelosztása, a polgárság létalapjának a szétfűzése, a piac államhatalmi fölülbírálata és általában a Horthy-korszakban kulcsfogalomként szolgáló „örségváltás” tekintetében a pártállami rendszer folytatta, kiteljesítette és történelmi igazságtételként képviselte „színvak” formában azt, amire a korábbi évtizedekben az antiszemita tömegigény „színérzékeny” formában irányult. Ha igaz Bebel bon mot-ja, miszerint az antiszemitizmus a hülyék szocializmusa, akkor a szocializmus magyarországi híveinek többsége bizony hülye volt. Ez az, amit nem lehetett megtárgyalni a rendszerváltás előtt, s amiért esély sem volt a magyarországi antiszemitizmus megértésére.

A rendszerváltás utáni diskurzust pedig a tovább élő, mi több, erősödő antikapitalista érzelmek mellett megbénította a kölcsönös félelem is attól, hogy a múlt szociológiai igazságai magyar-avagy zsidóellenes fegyverré válnak. És kétségtelenül azzá is válhatnak, éppen annyira, amennyire megfosztják őket szociológiai karakterüktől és az érdekelt csoportok természet adta sajátosságaihoz kötik őket. Ezt a hozzákötést feltételezi szinte mindenki szinte mindenki. Sokan épp a saját példájuk és gondolkodásmódjuk alapján. Egészen más csoportvádloként, mintsem tárgyyszerű tényisztelettel beszélni arról, hogy mekkora volt a zsidóként számon tartott állampolgárok gazdasági, kulturális szerepe, vagyona, s mekkora volt a magyarországi antiszemitizmus tömegbázisa.

Ennek a benuhágnak az okát sokan éppen annak hiányában látják, ami okozza! Abban, hogy nem lehet szabadon beszélni róla, nem hajlandók az érdekeltek szembesülni vele, mennyire antiszemitaik voltak „a magyarok”, mennyire aránytalan részt szereztek maguknak „a zsidók” a magyar gazdasági és szellemi életben a holokauszt előtti évtizedekben. Holott a racionális diskurzust éppen a szociológiai sajátosságok csoportszajátosságként, nemzeti, származási sajátosságként való fölfogása teszi lehetetlenné. Ezt nem látják át azok, akik Kertész Ákost azzal mentegetik, hogy ha nem is egészen helyesen, de mégiscsak utat tört az igazság kimondása felé. Tört a fenét. Éppen az ellenkezőjét tette, a kommunikációs gátakat erősítette meg, még messzebb sodort minket a racionális diskurzustól. Mint ahogy Komoróczy Géza professzor is ezt tette, amikor a magyarországi zsidóság történetéről írott roppant terjedelmű és, aránytalanul bár, de fölöttébb részletgazdag művéből kirekesztette a holokauszt előtti magyarországi zsidóság társadalmi-gazdasági pozícióját jellemző adatokat, viszont meglehetősen történelmietlen szubjektivitással írt a „kirekesztő”, „gyűlölködő”, „felelősségüket elismerni képtelen” „magyarokról”.

Heller Ágnes kis könyvecskéjében rengeteg finom észrevételt, meglátást találunk, de ő is kifejezetten antiszociológikus szellemben keresi a „zsidókérdés” „megoldhatatlanságának” okait (*Heller Ágnes: A „zsidókérdés” megoldhatatlansága, Múlt és jövő, 2013*), mintha a huszadik századi magyarországi antiszemitizmusnak több köze lenne „örök érvényű” lélektani és teológiai sajátosságokhoz, mint a korabeli társadalmi viszonyokhoz, s mintha ki lehetne azt emelni a korszak nemzeti-nemzetiségi-vallási harcainak szövevényéből. A szociológiai tényezők elhárításának jellegzetes példáját szolgáltatja Heller: „attól, hogy némely zsidó gazdag, a többségük még olyan szegény lehet, mint a templom egere. Ez volt például a helyzet Horthy Magyarországon.” Így lesz az általánosítás elutasításából a tények elkenése. Voltak bőven szegény zsidók Horthy Magyarországon, az én apám is ágrólszakadt, proli zsidóként nőtt föl a Csikágóban, de a zsidók többsége nem volt „szegény, mint a templom egere”. A legszörnyűbb, a csikágói proliknál is sokkal rosszabb körülmények között élő hatalmas agrárproletár tömegben gyakorlatilag nem voltak zsidók, a nagytőkések, a leggazdagabbak, a virilisták között viszont sokszorosan fölül voltak reprezentálva.

A hagyományos magyar elit a magyarországi kapitalizmus, a polgári világ kiépülése idején

jellemzően azokon az életpályákon haladt tovább, melyek a hagyományos méltóságfölfogásának megfeleltek. Őrizték, ha tudták, az ősi földbirtokot, hivatali, politikai, katonai vagy egyházi pályákra mentek. A modernitás nagy és új lehetőségei az ő méltóságukon alul nyíltak meg. A kiszélesedő szabad értelmiségi pályákat és az üzleti életet, mely az alsóbb rétegektől való elzárkózás helyett az azokkal való kapcsolattartást, azok kiszolgáltatását föltételezte, nagyrészt a zsidó és a német identitású vagy/és származású, jelentős mértékben asszimilált polgárság töltötte be. Ezt eddig is tudtuk, de Ungváry olyan részletes képet ad a magyar zsidó lakosság ebből következő sajátos helyzetéről, ami sokkal erősebb magyarázó tényezővé teszi ezt a pozíciót. A szabad értelmiségi pályákon a zsidók arányát mutató „impozáns” számokat eddig is sok helyen olvashattuk, de arról eddig (az antiszemita körökön kívül természetesen) nagyon kevés szó esett, hogy milyen arányban birtokolták zsidók Magyarországon az anyagi javakat és a gazdasági pozíciókat.

Néhány csepp a könyv adattengeréből: a korszak egészében az önálló értelmiségi és gazdasági munkakörökben a zsidók és a zsidó származásúak nagyjából tízszeresen voltak fölültreprezentálva, a legszegényebbek, a mezőgazdasági munkások és zsellérek között meg százszorosan alulprezentálva. A trianoni Magyarországon a lakosság picit több mint 5 százaléka volt izraelita. A kereskedelem és hitel ágazatban 1937-ben 40% volt az izraeliták aránya (természetesen a kikeresztelkedettek nélkül). 1930-ban a nagyipari vállalatok 46%-a, a nagykereskedelmi vállalatok 78,9%-a volt izraeliták tulajdonában. Az izraeliták részesedését a nemzeti vagyonból jelentősen megnövelték az első világháború hadi nyereségei. A nagybirtokosok, nagypolgárok között 30%, a leggazdagabbak között 70% volt az izraeliták számaránya. S ebben a leggazdagabb zsidó származásúak nincsenek benne, mert a Chorin, Weiss, Mauthner, Kornfeld család tagjainak túlnyomó része kikeresztelkedett, de ettől persze még ők is zsidóként éltek a köztudatban. 1937-ben Budapest 269 milliomos közt 175 (65%) volt zsidó. A szörnyű helyzetben lévő agrártársadalommal „felülről” érintkező szatócsok és kocsmárosok, a tőkehiányt, a létbizonytalanságot, a jogi hiátusokat, a kiszolgáltatottságot kihasználni képes felvásárlók, hitelezők, a föld irreálisan alacsony, a cukor, a vasáru, a szén árát irreálisan magas szinten tartó kartellek irányítói is nagyrészt zsidók voltak. A nagyobb földbirtokok tulajdonosai és kivált bérlői között is többszörösen fölültreprezentáltak a zsidó vallásúak.

A zsidók túlnyomó többsége persze nem volt különösebben gazdag, a zsidók között is a kisemberek voltak a legtöbben, de minden kétség fölött áll, hogy „a zsidóság átlagos életszínvonala jelentősen fölülmúlta a nemzsidókéét”. A különböző becslések szerint, melyek komoly szakemberektől származnak, a nemzeti vagyon 20-28 százaléka volt zsidók tulajdonában a zsidótörvények előtt. Ez durván azt jelentette a faji alapú szociálpolitika társadalmi reformerei számára, hogy a társadalom huszadrészének kifosztásával a nemzeti vagyon negyed részét lehetne újraosztani. (Amikor aztán a kifosztás megtörtént, annak nyomorenyhítő hatása a kifosztás mértékéhez képest persze csekély volt. Abból legtöbbet értelmiségiek, vállalkozók és kispolgárok profitáltak, akik pontosan tudták, melyik „zsidó zongora” kell nekik.)

A Horthy-korszakban csupán néhány évben lehetett a szociális kiadásokat csekély mértékben növelni a konszolidáció és a világválság között. A nyomor viszont nagy volt és egyre nőtt. Az ipari munkások életszínvonala éppen elérte volna a háború előtti szintet, amikor beütött a világválság. A mezőgazdaság tartós, strukturális válsága hatalmas kínálatot teremtett szakképzetlen ipari munkásokból, ezért ez a réteg teljesen kiszolgáltatott volt, és nagyon alacsony bérekkel kellett beérmie. A nyári hónapokon kívül 800 ezer földmunkás koplalt a családjával munka nélkül. A népesség 55-75%-a számított szegénynek, s nagy részük még rosszabbul élt, mint a világháború előtt. A jövedelmi különbségek szélsőségesen nagyok voltak, a nemzeti jövedelem pedig alacsony, a szociálpolitikában tehát a szükség és a lehetőség

között hatalmas szakadék tátongott. Az agrárrolló elképesztő mértékben kinyílt, a mezőgazdaság és az ipar jövedelmezősége között óriási különbség keletkezett, amit a torz adórendszer tovább növelt. A mezőgazdasági munkások számára nem volt semmilyen biztosítás, védelem, se öregség, se betegség ellen. És akkor még nem is beszéltünk az értelmiségi munkanélküliségről, amit csak a zsidótörvények csökkentettek számottevő mértékben, természetesen a zsidók tönkretétele árán.

Itt a szükség, ott a forrás. Magától értetődően az „itt” is, az „ott” is „nemzeti alapon” értelmeződik, miként ebben a korszakban és ebben a régióban mindenhol. (Az elszakított területeken természetesen egyszerre zsidó- és magyarelles alapon.) Minden a faji alapú szociálpolitika, újraelosztás, társadalmi reformok irányába mutat tehát. És kik igyekeztek ezeket a törekvéseket, a radikális szociálrasszizmust visszafogni, mérsékelni, konszolidálni? A Bethlen Istvánnal félmjelzett hagyományos elit, az az elit, amely a nyilvánvalóan torz és fenntarthatatlan status quót védi, mely sem a feudális intézmények végleges felszámolására nem hajlandó, sem a nagybirtokhoz, sem az egyházi tulajdonhoz nem enged hozzányúlni, sem a nagytőkét nem hajlandó megrendszabályozni, sem az adórendszert nem teszi igazságosabbá, progresszívebbé. A nemzetileg „szívak”, osztályalapú újraelosztást a Tanácsköztársaság, a véres terrorral keresztezett államosítás diszkreditálta. A XIX. században uralkodó liberalizmus a XX. század elejére elvesztette vonzerejét. A háborús, forradalmi, országvesztő időkben, amikor a gátlástalan erőpolitikát folytató Nyugat a történelmi Magyarország gyilkosaként jelent meg, a liberális közbeszéd hite összeomlott, a liberalizmus megújulásának a lehetőségei minimálisra szűkültek, s ennek megfelelően a következő évtizedekben a korszerű liberalizmus hatóereje is minimális volt.

Mindebből tömegek és véleményvezető reformer értelmiségi elitek félelmetes erejű igénye keletkezett a radikális zsidóellenes lépésekre.

A Tanácsköztársaság bukása után rögvest nagy erejű, alulról szerveződő antiszemita akciók hatása alá került az ország. Az egyetemeken olyannyira elszabadult az antiszemita erőszak, hogy kényszerzünetet kellett elrendelni. Antiszemita fegyveres csoportok szerveződtek a diákság körében, Szabó Dezső vezetésével 900 diák vonult a parlament elé a numerus clausus azonnali bevezetését követelő petícióval. A nemzetgyűlést előtötték a zsidóellenes törvényjavaslatok, melyek a két évtizeddel későbbi zsidótörvények minden jellegzetes elemét tartalmazzák már, vagy azokon is túlmertek. Sokan számos területen numerus nullust követeltek, a hatalmas tömegeket megmozgató Ébredő Magyarok Egyesülete a Tattersaalban tízezres nagygyűlésen ismertette Magyarország teljes zsidótlánításának részletes programját, amiben a vagyonelkobzás mellett a zsidó-keresztény házasságok tilalma is szerepelt. A húszas évek elején halálos áldozatokkal járó zsidóellenes terrorakciók sorát szervezték, a véresszájú fajvédő lapok hatalmas olvasótáborral rendelkeztek, a Szózat fénykorában százezer példányban kelt el. Imrédy Béla teljes joggal állította a népbíróság előtt, hogy a zsidótörvények mögött széles népi tömegek álltak, nem „német befolyás”. A zsidótörvények ellen csak egy szűk értelmiségi elit, egy doktrinérnek bélyegzett törpe minoritás tiltakozott, szinte teljesen visszhangtalanul. A nyilas pártok a mindennapos hatósági retorziók, letartóztatások, felosztatások, orgánumaik betiltása, elkobzása ellenére hatalmas tömegeket vonzottak magukhoz. A nyilaskeresztes pártnak 1939 nyarán nagyjából háromszázezer tagja volt. 1940-ig 3500 büntetőbírói ítélet és 3000 rendőri végzés született nyilasok ellen. Az 1939-es választásokon a nyilas pártok minimális anyagi erővel és maximális hatósági nyomás ellenére kimagasló eredményt értek el. Az első titkos választások előtt jól fölemelték a korhatárt, hatalmas kauciót követeltek az újonnan induló pártok jelöltjeitől, százezreket zártak ki mondvacsinált ürügyekkel, sok esetben törvénytelenül a választói névjegyzékből, aránytalanná torzították a választási rendszert, a visszatért területekről behívott, senki által meg nem választott képviselőkkel duzzasztották fel a kormánytábor, számtalan hatósági retorzióval lehetetlenítették el a nyilasok kampányát. Ilyen körülmények

között kaptak az egyéni nyilas jelöltek átlagosan 40 százalékot, s nagyjából ennyit kapott a nyilasok listája ott, ahol egyéni jelölt nem volt. Az egyéni körzetek több mint felében nem is állíthattak a nyilasok jelöltet, mert nem tudták kifizetni a kauciót. Szabad körülmények között, tisztességes feltételek mellett, kormányzati csalások nélkül a szélsőjobb oldali pártok nyilvánvalóan abszolút többséget szereztek volna a választásokon. Ha a választópolgárok akarata érvényesült volna, akkor a nyilas, illetve nyilas jellegű pártok már 1939-ben átvették volna a hatalmat. A parlamentben így is többségben voltak azok, akik már jóval a német megszállás előtt véglegesen kifosztották, elkülönítették és kitelepítették volna a zsidóság egészét. Kállay Miklós miniszterelnök ezt csak antiparlamentáris eszközökkel, a Ház felosztatásával, illetve működésének felfüggesztésével tudta megakadályozni. 1944 tavaszán minden rendőrségi és csendőrségi hangulatjelentés „arról számol be, hogy a zsidóság elkülönítése és vagyontalanítása a társadalom helyeslésével találkozódik”.

Azt a kapitális hazugságot, hogy a magyarországi zsidóellenes intézkedések mögött alapvetően „német nyomás” állt, nem a rendszerváltás utáni jobboldal találta ki. Ez Kádár-kori örökség. A hivatalos pártállami történetírás igyekezett a horthysta vezetésre szűkíteni a felelősséget a zsidótörvényekért azzal, hogy Hitler ezen mérte le a magyar vezetés lojalitását, az pedig Hitlernek akart megfelelni. Ezzel szemben az igazság az, hogy ilyen irányú németországi nyomás, de érdek sem volt 1941 végéig. 1941-ben kifejezetten a németek tiltakozása ellenére telepítették ki a magyarok a kétséges (illetve kétségessé tett) állampolgárságú zsidókat, akiket aztán a német egységek Kamenyec-Podolszkijban túlnyomórészt kiirtottak, hogy ne zavarják őket a helyi lakosság kiirtásában.

A magyar törvények bizonyos vonatkozásokban (például a negyedzsidók kezelésében, a mentességek körében) a nürnbergi törvényeknél is szigorúbbak voltak, a végrehajtási utasítások következetesen tovább szigorították azokat, s a végrehajtás gyakorlatában a hatóságok jellemzően még a jogszabályokon is túlmentek, s az újraelosztásban, az „örségváltásban” érdekelt helyi erők nyomására túlteljesítettek. A kötelező kényszerkitelepítést az európai antiszemita korszellem úttörőjeként a magyar kormány már 1941-ben a programjába illesztette. 1944 tavaszán a megszálló hatóságok sokkal lassúbb deportálási menetrenddel számoltak. Auschwitz parancsnoka, Rudolf Höss a szűkös kapacitásra hivatkozva hevesen tiltakozott a rohamtempó ellen. A magyar kormány megbízott által követelt napi hat transzportot a németek alkudták le kettőre, de a magyar hatóságok ezt bőven túlteljesítették. A megállapodás szerint a deportálások leállításáig, július 9-ig 170 ezer embert deportálhattak volna, ezzel szemben 437 ezret vagoníroztak be. Körülbelül kétszáz ezer ember kifejezetten a magyar hatóságok túlbuzgósága következtében halt meg.

A szocialista történetírás a Horthy-korszak antiszemitizmusát a németbarátsággal, az antiszocializmussal, a földesúri és egyházi kiváltságok, az anakronisztikus birtokviszonyok védelmével kötötte össze. Ungváry hatalmas tényanyaggal igazolja, hogy ez egészen másképp volt.

A legnagyobb hatású antiszemita mozgalmak, az ÉME, a MOVE (Magyar Országos Véderő Egylet) nagyszabású, szocialisztikus, nagytőkeellenes, nagybirtokellenes, szegénypárti reformterveket dolgoztak ki és képviseltek. Ezeknek csak egyik eleme volt a zsidók vissza-, illetve kiszorítása. „Mi szocialisták vagyunk, de nemzeti szocialisták” – hirdette a MOVE megalapítója, Gömbös Gyula. Az ÉME 1925-ös kongresszusán pedig leszögezték: „Ki kell sajátítani a zsidódemokrácia szociális programját. Azok a célkitűzések, melyek a zsidódemokráciában porhintésül szolgálnak, becsületes és komoly tételek lesznek a fajvédelem programjában.” Továbbá: „minden országnak, nemzetnek igazi ércfedezete a munka. (...) Munkásalkotmányt kell építenünk.”

Endre László, a fent említett túlbuzgó deportálás főhőse, aki közvetlenül felelős százezrek haláláért, s aki önkényes, törvényellenes antiszemita intézkedések tömegét vezette be még jóval a zsidótörvények előtt a maga gödöllői fenségterületén, ezen a fenségterületen egyszersmind szociálpolitikai mintajárást épített föl a szegények javát szolgáló számos közoktatási, közegészségügyi, kulturális intézménnyel, messzemenően hasznosítva amerikai és franciaországi tapasztalatait, melyekről feljegyzéseiben igen lelkesen számol be.

Imrédy Béla nemcsak a zsidótörvények és a deportálás protagonistája volt, de a kulcsiparágak államosításának, a munkához való jog deklarálásának, a szigorú tervgazdálkodásnak az élharcosa is. A radikális antiszemita többsége egyben radikális szocialista nézeteket képviselt. Mester Miklós, Jaross Andor, Rajniss Ferenc stb. A Turul Szövetség úgyszintén egyszerre üzent hadat a zsidó nagytőkének, a kapitalizmusnak és hirdetett „fanatikus harcot... a feudális rendszer eltüntetéséért”.

Együtt is haladt az antiszemita és az antiliberalis-antikapitalista törvénykezés. 1938–1939-ben az első zsidótörvényekkel és a Győri Programmal egyszerre tért át az ország az irányított tervgazdaságra és a vagyon, a gazdasági szerepek faji alapú újraelosztására. A piactervgazdálkodást és az állampolgári jogegyenlőséget ugyanazzal a lendülettel tiporták el.

Radikális földosztást szorgalmazott, a hitbizományok felszámolását, a nemesi és egyházi birtokok igénybevételét követelte, illetve tervezte a radikális antiszemita igen jelentős része. A fent említett szervezetek, az ÉMÉ-től a Turulig, Endre László, Milotay István, Gömbös Gyula, Imrédy, Prohászka Ottokár, Böszörményi kaszárkeresztesei, az egész nyilas mozgalom. Ezt követelte természetesen valamennyi népi író is, a radikálisan és a kevésbé radikálisan antiszemita is.

Ungváry külön fejezetben foglalkozik a „kétfrontos” német- és zsidóellenességgel. A második világháború után a felelősségre vonás és a megtorlás részben kollektív és nemzeti alapon történt. A németellenesség és a náciellenesség közé ugyanolyan logikával tettek egyenlőségjelet, mint mások a zsidóellenesség és az antikapitalizmus, antiliberalizmus vagy antikommunizmus közé. Ezért az antiszemitizmussal azonos logikájú németellenes raszszizmust érdemként lehetett föltüntetni. Ez számos esetben ma is így működik. Például Szabó Dezsőt is az ő elvakult, fanatikus németellenességével mentegetik apologétái. Nem unikális, hanem nagyon is hétköznapi képlet volt a párhuzamos német- és zsidóellenesség. Nagyon sokan gondolkodtak úgy, hogy a magyar szellemi és gazdasági életet ez a két „túlsúlyos”, asszimiláns elem torzítja el. Szabó Dezső antiszemitaaként is, németellenesként is a leghatásosabb uszítók közé tartozott. A Parasztpárt 1939-es programja egyenlő veszélynek állította be „a hatalomra törő zsidó, német és morva középosztályt”. A zsidóságról készített statisztikáiról ismert, a zsidótörvények kidolgozásában kulcsszerepet játszó Kovács Alajos a németiségről is összeállított egy statisztikai kiadványt, és a németveszélyt is igen súlyosnak állította be. A korabeli publicisztikának elterjedt közhelye volt, hogy a zsidó és a sváb egyenlő mohósággal veti rá magát a magyar javakra. A népi írók folyamatosan napirenden tartották az elsvábosodás veszélyét, drámai módon állították szembe egymással a virágzó sváb és a pusztuló magyar parasztközösségeket, teljesen hamis képzeteket terjesztettek a sváb terjeszkedésről, miközben a német kisebbség valójában hatalmas asszimilációs veszteséget szenvedett el, az iskolahálózatát leépítették, kisebbségi jogait egyáltalán nem tartották túlzott tiszteletben. Illyés Gyula 1932-ben a „judeo-germán” Budapest szellemi hegemoniájára panaszkodott. Bajcsy-Zsilinszky Endre is a svábok elleni uszítással pótolta, amit az antiszemitizmusából föl adott.

A faji tisztaság, a magyar öncélúság, a turáni törzsközség platformján állóknak voltaképp nem is volt rá semmi okuk, hogy kevésbé legyenek németellenesek, mint amennyire zsidóellenesek

voltak. Az antifasiszták igen jelentős része faji alapon, németként utasította el a náciakat és általában az „idegeneket”. A Magyar Nemzet „szellemi honvédelmében” is központi szerepet kapott az idegenellenesség.

Teleki Pál antiszemitizmusa általános kisebbségellenességének a része volt. Meggyőződéssel hirdette, hogy a kisebbségektől a kollektív jogokat meg kell tagadni, és mindent meg is tett a nemzetiségi iskolarendszer elsorvasztásáért. Az egyszerre történelmi és etnikai alapú irredentizmusból az következett, hogy a régi Magyarország minél nagyobb részét kell visszaszerezni s azt minél nagyobb mértékben tisztán magyarrá tenni. Ebből egyenesen adódott a nem magyarok kitelepítésének és a lakosságcseréknek a gondolata. Ezt tervezték, pártolták, szorgalmazták német és más vonatkozásban is Horthytól Telekin át Hómanig igen sokan. A német kitelepítés követelésének és a hozzá kapcsolódó durva, rasszista hangnemnek megvolt a döbbenetes folyamatossága a negyvenes évek elejétől 1945-ön át, a kitelepítések háború utáni végrehajtásáig.

Ungváry könyvében sok nyilással találkozunk, aki antifasiszta lett, és sok antifasisztával, aki egy ideig nyilas volt. A háború előtti nyilas mozgalmárok, kivált az értelmiségiek, akik még természetesen nem számoltak az Endlösung lehetőségével, igen távol állottak a Budapestet 1944-ben rettegésben tartó lumpen nyilasoktól. Az előbbieket „jelentős része 1944-ben már nem szimpatizált a nyilas mozgalommal. Negyvenkilenc szélsőjobboldali képviselőből 1944 októbere után csak kettő vállalt részt a fegyveres terrorban, ezzel szemben heten az antifasiszta ellenállásban tevékenykedtek.” Még többen vannak az antifasiszták között olyanok, akik szenvedélyes antiszemiták, illetve fajvédők voltak (részben maradtak is). Szent-Iványi Domokos, Makkai János, a Három nemzedék Szekfű Gyulája, Eckhardt Tibor, Varga Béla, Ravasz László, Mester Miklós stb. stb.

Annyira könnyű volt rasszistának, zsidóellenesnek lenni, hogy ez azok jelentős részének is sikerült, akik később embermentőként és nemzeti kármentőként kockáztatták az életüket. Úgy is mondhatnánk, hogy annyira nehéz volt nem antiszemitának lenni, hogy ez még azok jelentős részének sem sikerült, akik 1944-ben az ellenálló kisebbséghez tartoztak.

Mint láttuk, az antiszemitizmus, a rasszizmus eluralkodásához az kellett, hogy a liberális alternatíva elsorvadjon, az etatista szellem, a radikális újraelosztás, „őrségváltás”, a javak szoros állami-hatalmi mozgatásának, átírányításának igénye a nemzeti „színérzékenységgel”, a nemzetcentrikus politikai gondolkodással párhuzamosan fölerősödjék. Ezek azok a tényezők, amik a rasszizmus fölerősödéséhez a mai Magyarországon is megvannak. Ami hiányzik, az a vagyon és társadalmi-gazdasági pozíciók jelentős részét birtokló, zsidóként azonosítható és kifosztható tömeg és a rasszizmust pártoló külső környezet.

A meglévő tényezőkhöz Ungváry művének ismeretében nehezebb lesz könnyebben és könnyebben lesz nehezebben viszonyulni. Ungváry ugyanis – többek között – azzal a súlyos igazsággal szembesít minket, hogy a szociális igazságérzetben rettenetes dolgok lehetősége rejlik, s rettenetes dolgokban kell felismernünk a szociális igazságérzet, a társadalmi szolidaritás jelenlétét.

A zsidók sorsával szembeni embertelen érzéketlenség nyomorgó milliók sorsa iránti szociális érzékenységgel és az eltorzult társadalmi viszonyok miatti mély aggodalommal, felelősségérzettel párosult. Bármennyire nehéz ezzel szembenézni, ezzel kell, mert ez az igazság. Nem tudnám megmondani, hogyan kellene ehhez a „színfüggő” érzékenységhez-érzéketlenséghez viszonyulni, de teljes érzéketlenséggel biztosan nem. És önmagunk iránti

gyanakvás nélkül sem. És anélkül sem, hogy ebben a színfüggőségben ne látnánk meg azt a valamennyiünket átfogó antropológiai sajátosságot, hogy érzékenység és távolság között, az érintettség mértéke és az érzékenység mértéke között összefüggés van. Ki csodálkozik azon, hogy a több mint százszor annyi életet követelő daccai házomlás kevesebb érdeklődést és együttérzést vált ki Magyarországon, mint amennyit kiváltott a vörösiszap-katasztrófa? A Horthy-korszak antiszemita közhangulata tehát úgy alakult ki, hogy valamilyen „normális” mértékű emberi gyarlóságot növesztett abnormális hatású érzéketlenséggé a történelmi konstelláció.

Vajon lehet-e antiszemitizmusok között különbséget tenni aszerint, hogy mennyi szociális érzékenység, társadalmi szolidaritás áll mögöttük? Ha ez utóbbiakat értékeknek tartjuk, akkor nemcsak lehet, muszáj. De miként lehetne a legiszonyosabb következményekkel járó vagy járható dolgokkal összekapcsolódó értékeket elismerni úgy, hogy ezeknek a következményeknek, veszélyeknek a súlyát ne csökkentjük? A szolidaritás motivációja ugyanis a rasszizmust nem kevésbé, hanem még inkább veszélyessé teszi, mert olyan tömegindulatokat állít mögéje, melyek öntudattal és jó lelkiismerettel vállalhatónak látszanak. Aki bármilyen rasszizmus kezelését el akarja választani egy társadalom legsúlyosabb problémáinak a kezelésétől, aki a közöttük lévő kapcsolatot nem feltárni, hanem tagadni próbálja, aki posszibilis magyarázatoktól menekül, mert összetéveszti őket az igazolással, az biztosan nem jut semmire.

De az sem jut semmire, legalábbis semmi jóra, aki a problémák kezelése alatt társadalmi igazságtalanságok felszámolását, valamilyen társadalmi igazság elérését érti. A társadalmi igazságnak a történelmi lehetőségeken túli kergetése a legborzalmasabb következményekhez vezet. Az antiliberalis, antikapitalista indulatok mögött éppoly reális, mint amilyen szörnyűségesen veszélyes igazságérzet áll. Ungváry könyve után sokkal nehezebb tagadni, hogy szoros összefüggés van a rasszista, fasiszta, államszocialista-államkapitalista veszélyek között, melyek előidézéséhez ezt az igazságérzetet használták fel. A liberális kapitalizmusban érdem, teljesítmény és társadalmi-gazdasági pozíció között nyilvánvalóan erősebb összefüggés van, mint a kapitalizmus előtti korokban volt. De ez az összefüggés ugyancsak nyilvánvalóan nagyon is részleges, esetleges. Nagy kérdés, meddig lehet a kapitalizmus igazságtalanságának mértékét csökkenteni, mielőtt a csökkentés érdekében megnövelt államhatalom önkénye állna az igazság helyébe, de nyilván van ilyen határ, amit a legnagyobb óvatossággal és veszélyérzettel kellene közelíteni, miközben ezeknek a közelítéseknek a társadalmi dinamikája sem az óvatosságot, sem a veszélyérzetet nem támogatja. Az igazságosság történelmi lehetőségének szigorú korlátaiból következik, hogy akik ezeken a korlátokon túl akarnak lépni, a legnyilvánvalóbb igazságokkal együtt a legszörnyűbb igazságtalanságokat fogják követelni. Mondjuk, a magyarországi parasztság életlehetőségeivel együtt a magyarországi zsidóság kifosztását és eltüntetését.

Általánosságban leszögezhetjük azt a bölcsességet, hogy a korlátok megvédésére annál több az esély, minél inkább meg lehet azokat közelíteni. Ezzel még sokra nem megyünk, de kiindulópontnak megteszi.

Tetszik

238 ember kedveli. Legyél te az első az ismerőseid közül!

Kapcsolódó írások:

1. **Révész Sándor: Hátulnézet** Az élet teljességét átfogó modern diktatúrákban az irodalom úgy van,...
2. **Révész Sándor: A nemzet alkímistái** Trencsényi Balázs könyve (A nép lelke, Nemzetkarakterológiai viták Kelet-Európában, Budapest,...

3. **Révész Sándor: Fogat fogatért** Mennyire társadalomellenes a gyermekellenes iskola? Ez itt a kérdés. És...
4. **Révész Sándor: Csodánk nyomora, nyomorunk csodája** A relativizálás mindig termékenyebb az abszolutizálásnál. És igazabb. Miután minden...
5. **Révész Sándor: Szabadság, szerelem – avagy a hagyomány** Somlai Péter, a magyar családszociológia nagy öregje a családok újkori...

Cimkék: Révész Sándor